

**МЕТРИЧНІ КНИГИ ОЛЕКСАНДРО-НЕВСЬКОЇ ЦЕРКВИ
ІМПЕРАТОРСЬКОГО НОВОРОСІЙСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО: СТАТИСТИЧНЕ, ДЖЕРЕЛОЗНАВЧЕ
ТА ІСТОРИЧНО-ДЕМОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Стаття присвячена аналізу метричних книг Олександро-Невської церкви Імператорського Новоросійського університету. Проведено аналіз статистико-демографічного, історичного й джерелознавчого характеру. Виявлені недостатньо вивчені аспекти метричних книг як історичного джерела.

Ключові слова: метрична книга, Олександро-Невська церква, Імператорський Новоросійський університет, історичне джерело.

Розширення джерельної бази досліджень шляхом запровадження до наукового обігу нових джерел, вивчення їх інформаційного потенціалу залишається одним із перспективних напрямків розвитку вітчизняної історичної науки. Саме від рівня використання джерельних комплексів значною мірою залежить якість певних історичних досліджень. Особливу групу історичних джерел, що розкривають різні аспекти соціально-економічного, суспільно-політичного та культурного життя півдня України в цілому та Одеси зокрема становлять метричні книги. З великої кількості метричних книг, що зберігаються в Державному архіві Одеської області об'єктом дослідження було обрано метричні книги Олександро-Невської церкви Імператорського Новоросійського університету (ІНУ, 1865-1920) з метою визначення репрезентативності їх матеріалів для вивчення історії університету, церкви та міста в цілому за період 1875-1919 рр. Також одним із факторів звернення авторів до метричних книг університетської церкви є 145-річний ювілей з заснування ІНУ та 90-річчя припинення діяльності храму, який впродовж 55 років був духовною складовою університету.

Метричні книги є первісними джерелами реєстрації станової і вікової структури громадянського стану населення України, які було введено в XVII ст. [7, с. 1524]. У вигляді офіційної системи обліку актів громадянського стану метричні книги проіснували до 1920 р., однак у неофіційній формі вони існували й в період СРСР. Особливий, підвищений інтерес до використання метричних книг в історичних дослідженнях спостерігається у вітчизняній науці в останній час [2-3, 9-12], оскільки без історії народонаселення та його повсякденного життя не можна зрозуміти

багатьох аспектів історичного процесу. Аналіз основних напрямків досліджень щодо вивчення метричних книг на сучасному етапі провів О. В. Васик [1].

Метричні книги Олександрівської церкви ІНУ ще не виступали об'єктом наукового дослідження. Під час написання статті при роботі з ними авторами були застосовані комплексні методи обробки їх інформації, що поєднували у собі елементи математики, статистики, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін.

За даними архівної евристики у Державному архіві Одеської області у фонді "Херсонська Духовна Консисторія" (Ф. 37) за період 1875-1920 рр. зберігається 42 метричні книги Олександрівської церкви ІНУ (див. додаток). Три метричні книги (1878, 1881 і 1920 рр.) відсутні. Стверджувати про існування метричної книги 1920 р. нам дає підстави той факт, що церква була закрита 1 травня 1920 р., хоча дискусія про її незакрыття тривали впродовж трьох місяців, включно до серпня 1920 р. [8].

Відомо, що метричні книги велися в трьох екземплярах: перший - робочий або чернетка (вівся під час проведення обрядів, з якого переписувалися дані до двох інших), другий - церковний або парафіяльний (після перевірки благочинного зберігався у храмі), третій - консисторський (складався з книг всіх приходів одного повіту або міста). Виходячи з назви фонду та структури метричних книг слід вважати, що в архіві Одеської області зберігаються переважно екземпляри консисторії (заклад з церковно-адміністративними та судовими функціями, що об'єднував всі приходи одного повіту або міста та підпорядковувався єпархіальному архієрею) [7, с. 1110-1111]. Доля багатьох парафіяльних екземплярів невідома. Раз на рік метричні книги перевірялися у консисторії шляхом порівняння текстів двох екземплярів, що й засвідчував благочинний підписом. Усі члени церковного причту, згідно із законодавством, несли відповідальність за дотримання правил ведення метричних книг [3, с. 15].

Відповідно до указів Синоду 1830-х рр. формуляри метричних книг склалися з трьох частин [3, с. 9]. Треба відмітити, що, наприклад, метричні книги равинату велись окремо по кожному з актових записів і склалися з чотирьох книг (народження, одруження, розлучення, смерть). На відміну від книг равинату в православних метричних книгах частина про розлучення була відсутня, а відмітка про цей акт ставилася на записі про одруження. Отже структура метричних книг Олександрівської церкви ІНУ відповідно до канонів православної церкви складалась з трьох частин:

1. "Про народжених" - де вказувалася дата народження й хрещення, ім'я народженого або охрещеного, імена та стан батьків, їх віросповідання,

імена й стан восприємників, законність або незаконність народження;

2. "Про одружених" - де крім імен й стану молодят та їх батьків, вказувався вік нареченого й нареченої та дані поручителів;

3. "Про смерть" - ім'я, по батькові, прізвище, вік померлого, дата і причина смерті, дата поховання, місце поховання.

159 записів про народжених зберігаються в 39 книгах з 42 (записи про народжених відсутні в книгах 1908, 1914 і 1918 рр.). Треба відмітити, що серед 159 записів про народжених 21 запис про "приєднаних" (хрещених у дорослому віці) до православної церкви представників інших віросповідань із зазначенням їх попередньої конфесійної приналежності. Серед 21 вихреста були представники таких конфесій: іудаїзм (11), лютеранство (2), католицизм (7), старообрядство (1). Відокремлення серед записів актів про народження хрещення іновірців дозволяє підвищити достовірність даних про загальний рівень народжуваності та дослідити процес їх переходу до православ'я.

383 записи про одружених мають місце в 41 книзі з 42 (записи про реєстрацію шлюбів відсутні в книзі 1876 р.) дають можливість відновити деякі демографічні показники: як вікову структуру шлюбів, визначити напрямки шлюбних міграцій мешканців конкретних населених пунктів, відновити історію окремих сімей та встановити особи іноземних гостей, що перебували в місті певний час. Записи про одружених у метричних книгах за період жовтень 1918 - липень 1919 рр. дають підтвердження факту вказаного у звіті О. М. Клітіна [13, арк. 66] про проведення богослужінь у приміщенні Олександро-Невської церкви ІНУ настоятелями церкви Комерційного училища Миколи I [4, арк. 111 зв.-116; 5, арк. 97 зв.-103] і церкви Одеського кадетського корпусу [5, арк. 105-107]. У приміщеннях цих церков були розміщені хворі на тиф, через що проведення богослужіння було неможливим.

Дані про померлих зберігаються в 35 книгах з 42 (реєстрації актів про померлих відсутні в книгах 1890, 1898-1899, 1901, 1911-1912, 1914 рр.). Інформація цих записів дозволяє встановити дату смерті й погребіння та причину смерті. Хоча за визначенням С. Г. Гузенкова встановлення причин природних смертей залишалося на розсуд священнослужителів [3, с. 15]. Завдяки даним цієї частини книг чітко встановлюються дати смерті професорів Новоросійського університету та місце їх поховання.

При записах у всіх трьох частинах обов'язково вказувалися імена настоятеля й диякона, які проводили той чи інший обряд та робили записи у книгах. Матеріали консисторського і парафіяльного діловодства

ревізувались благочинним - особою, призначеною єпархіальним архієреєм керувати церквами кількох парафій, що складали благочинний округ, одним з багатьох обов'язків якого був контроль правильності ведення парафіяльного діловодства та церковного архіву [7, с. 654].

Підписи у метричних книгах Олександрівської церкви ІНУ настоятеля й диякона, які здійснювали обряди та засвідчували їх, дають можливість з'ясувати дати діяльності кожного зі священнослужителів. Впродовж п'ятдесяти п'яти років існування церкви її настоятелями були Михайло Карпович Павловський (1865-1875), Олександр Миколайович Кудрявцев (1875-1888), Василь Миронович Войтковський (1888-1903), Олександр Михайлович Клітін (1903-1920). Настоятель церкви також був професором загальної для університету кафедри богослов'я [6, с. 172].

Проблемним полем на даний час є визначення критеріїв, що надавали право громадянам проводити церковні обряди саме в Олександрівській церкві ІНУ.

Таким чином, аналіз метричних книг як архівних джерел дає можливість стверджувати, що вони виконували культову, статистико-демографічну, правову та фіскальну функції. Інформація метричних книг дозволяє відстежити історію церков Одеси, частину демографічних рухів населення в період 1875-1919 рр., з'ясувати долю персоналій чи узгодити дату їх народження або смерті, обставини особистого та громадського життя одеситів та гостей міста, деякі факти їх біографії. Простежуючи імена охрещених можна дослідити поширення культу тих чи інших святих в регіоні, а на підставі метричних записів можна дізнатися про традиції хрещення, іменування дитини (що є об'єктом дослідження ономастики). Оскільки у метричних книгах зазначалося віросповідання батьків, то на їх основі можна простежити процес "асиміляції" іновірців. Практика запису восприємників і поручителів надає можливість виявити коло спілкування, неформальних зв'язків одеситів та багато інших фактів їх повсякденного життя.

Безумовно, дані метричних книг Олександрівської церкви ІНУ принесуть користь краєзнавцям, біографам, історикам – всім, хто цікавиться історією міста, генеалогією окремих сімей та заслуговують на введення до наукового обігу.

Додаток

Пошукові та статистичні дані метричних книг Олександрівської церкви Імператорського Новоросійського університету за 1875-1920 рр.

Рік	Пошукові дані (фонд-опис-справа- аркуші)	Статистичні дані		
		Народжених чол. + жін.=всього	Одру- жених	Померлих чол. + жін.=всього
1875	37-6-61-482-490	2+2=4	3	1+0=1
1876	37-6-87-469-482	4+3=7 (1*)	–	0+1=1
1877	37-6-111-105-114	3+3=6 (2*)	1	1+1=2
1878	книга відсутня	–	–	–
1879	37-11-11-274-283	0+1=1	5	2+0=2
1880	37-12-28-295-304	2+1=3	4	2+0=2
1881	книга відсутня	–	–	–
1882	37-12-55-4-10	3+1=4 (1*)	4	3+0=3
1883	37-12-75-1-14	4+3=7 (1*)	9	5+1=6
1884	37-13-18-184-203	3+3=6	3	2+2=4
1885	37-13-30-1-14	0+5=5 (1*)	2	2+0=2
1886	37-13-69-162-181	1+3=4	6	1+1=2
1887	37-13-93-72-91	1+3=4 (1*)	6	1+0=1
1888	37-13-137-194-204	1+3=4	4	4+0=4
1889	37-13-147-382-401	2+0=2	11	1+1=2
1890	37-13-158-77-88	6+1=7	10	–
1891	37-13-188-64-76	4+0=4 (2*)	11	1+0=1
1892	37-13-206-1-13	5+0=5 (2*)	7	1+0=1
1893	37-13-245-154-163	2+0=2	5	0+1=1
1894	37-13-274-82-93	2+1=3 (1*)	6	1+3=4
1895	37-13-315-152-166	0+8=8	12	2+0=2
1896	37-13-343-65-77	3+1=4 (1*)	9	2+0=2
1897	37-16-13119-132	4+4=8	6	2+0=2
1898	37-13-408-57-68	3+2=5	11	–
1899	37-13-430-5-9, 13-14	1+0=1	8	–
1900	37-13-472-66-78	5+0=5 (1*)	9	1+0=1
1901	37-13-504-125-132	2+1=3	5	–
1902	37-13-525-97-110	5+1=6 (2*)	8	1+0=1
1903	37-13-559-110-121	1+2=3 (2*)	2	0+1=1
1904	37-13-592-82-95	1+1=2	10	2+0=2
1905	37-13-627-93-104	3+1=4 (1*)	10	3+1=4
1906	37-13-689-88-99	0+3=3	8	2+0=2

1907	37-13-714-103-116	2+1=3	7	5+1=6
1908	37-13-748-94-104	-	5	0+1=1
1909	37-13-802-37-48	0+1=1	5	0+1=1
1910	37-13-824-1-16	0+3=3 (1*)	6	3+3=6
1911	37-13-849-1-8	1+1=2	5	-
1912	37-13-882-1-11	0+4=4	7	-
1913	37-13-922-1-14	1+1=2	8	4+1=5
1914	37-13-985-1-6	-	4	-
1915	37-13-1023-1-8	1+0=1 (1*)	3	2+0=2
1916	37-13-1073-1-18	4+1=5	10	4+1=5
1917	37-13-1166-1-18	2+0=2	29	3+1=4
1918	37-13-1220-95-123	-	50	3+3=6
1919	37-13-1230-92-119	5+3=8	59	5+0=5
1920	книга відсутня	-	-	-
	Всього:	88+71=159 (21*)	383	70+25=95

* У тому числі приєднані до православної церкви представники інших віросповідань.

Gelayskov S., Levchenko V.

METRIC BOOKS OF ALEXANDER NEVSKY CHURCH IMPERIAL UNIVERSITY OF NOVOROSSIIYSKAS A HISTORICAL SOURCE: STATISTICAL, SOURCE STUDY AND HISTORICAL DEMOGRAPHIC RESEARCH

The article is devoted to the analyses of metric books of Alexander Nevsky Church Imperial University of Novorossiysk. The analysis of statistical-demographic, historical and source study character is carried out. The understudied aspects of metric books have been found out as the primary source.

Key words: metric book, Alexander Nevsky Church, Imperial University of Novorossiysk, historical source.

Желясков С., Левченко В.

МЕТРИЧЕСКИЕ КНИГИ АЛЕКСАНДРО-НЕВСКОЙ ЦЕРКВИ ИМПЕРАТОРСКОГО НОВОРОССИЙСКОГО УНИВЕРСИТЕТА КАК ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК: СТАТИСТИЧЕСКОЕ, ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКОЕ И ИСТОРИКО-ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

Статья посвящена анализу метрических книг Александро-Невской церкви Императорского Новороссийского университета. Проведён анализ статистико-демографического, исторического и источниковедческого

характера. Выявлены недостаточно изученные аспекты метрических книг как исторического источника.

Ключевые слова: метрическая книга, Александро-Невская церковь, Императорский Новороссийский университет, исторический источник.

Джерела та література

1. Васик О. В. Історіографія вивчення метричних книг // Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/lipd/2008_3_4/vasik.htm

2. Греки Одеси. Іменний покажчик по метричним книгам Одеської Грецької Свято-Троїцької церкви - Одеса: Друк, 2000. - Ч. 1: 1800-1831 рр. - 364 с.

3. Гузенков С. Г. Метричні книги як джерело з історичної демографії Південної України другої половини ХІХ - початку ХХ ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06. - Запоріжжя, 2005. - 20 с.

4. ДАОО. - Ф. 37. - Оп. 13. - Спр. 1220.

5. ДАОО. - Ф. 37. - Оп. 13. - Спр. 1230.

6. Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета. Исторические записка экстраординарного профессора А. И. Маркевича и Академические списки. - Одесса: Экономическая типография, 1890. - 734 с. + ХС.

7. Енциклопедія українознавства / Гол. ред. В. Кубійович. - Львів, 1993-1994. - Т. 2-4.

8. Левченко В. В., Левченко Г. С. Александро-Невская церковь Императорского Новороссийского университета: история и судьба // Проблемы славяноведения: сб. научных статей и материалов. - Брянск: РИО БГУ, 2010. - Вып. 12.

9. Лиман І. Метричні книги як джерело з церковного устрою Південної України другої половини ХVІІІ - першої половини ХІХ ст. // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. - К., 2001. - Т. 7. - С. 197-211.

10. Реєстр метричних книг архівів України: Кн. 17: 3 колекції Державного архіву Одеської області. Вип. 1: Метричні книги Одеських церков / [Метричні книги православних та римо-католицьких церков, єврейських громад]. - (Архівні зібрання України. Спеціальні довідники). - К., 2006 // Режим доступу <http://www.archives.gov.ua/Publicat/CD/Metryca-book/Kn-17.php>

11. Реєстр метричних книг архівів України: Кн. 24: 3 колекції Державного архіву Хмельницької області. Вип. 1: Метричні книги римо-католицьких церков / Ідея проекту: О. Качковський. Упорядники: О. Качковський, Т. Урсалова. - К., 2005 [компакт-диск]. - (Архівні зібрання України. Спеціальні довідники) // Режим доступу <http://www.archives.gov.ua/Publicat/CD/Metryca-book/>

12. Терещук Н. Метрические книги - источниковедческая база по изучению православных греков г. Севастополя (по материалам Государственного архива г. Севастополя). Культурные памятники в мировой культуре: Археологический, исторический и философский аспекты. // Сборник научных трудов. - Севастополь: ЧП Арефьев, 2004. - С. 164-171.

Залєвський В.В.

УДК 97(477):355.48:930"1944"

МЕМУАРИ УЧАСНИКІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ КОРСУНЬ-ШЕВЧЕНКІВСЬКОЇ ОПЕРАЦІЇ (24.01-17.02. 1944)

Дослідження присвячене аналізу спогадів радянських та німецьких військових як окремого виду історичних джерел до вивчення подій у "котлі" в районі Черкас у січні-лютому 1944 року. Увагу звернено на розбіжності у викладенні подій мемуаристами, проведено співставлення їх бачення з наявною документальною та історіографічною базою. У роботі наводяться німецька та радянська версії щодо втрат Вермахту під час вказаної операції та пояснюються причини їх виникнення та аргументація.

Ключові слова: мемуари, операція, фронт, наступ, "котел", дивізія, блокада.

Наукове вивчення подій на теренах України під час визволення від німецької окупації у 1944 р. на сьогодні є перспективними напрямком, який залишається актуальним для дослідження. З приводу оцінок деяких аспектів Корсунь-Шевченківської операції в історіографії існує кілька протилежних точок зору, тому задля комплексного відтворення подій січня-лютого 1944 р. потрібно залучати якомога більше наявних джерел, важливим компонентом яких є спогади учасників вказаних подій. Варто відзначити, що протягом останніх років з'явилися можливість використання мемуарів з німецького боку, які до сьогодні з різних обставин не були комплексно залучені до наукового обігу. З монографій останніх років, присвячених вказаній проблемі, відмітимо роботи американського фахівця Д. Гланца, шведського історика Н. Цетерлінга, а також російського дослідника І. Мощанського [30, 34, 24]. Однак, попри широке використання архівних матеріалів та залучення значної історіографічної бази, у дослідженнях не на задовільному рівні розроблений мемуарний аспект.

Отже, враховуюче вищезазначене, метою статті є аналіз спогадів радянських та німецьких військових як окремого виду історичних джерел до вивчення подій під час Корсунь-Шевченківської операції в січні-лютого 1944 р.

Джерельну базу роботи складають спогади радянських учасників подій: Г.К. Жукова, А.М. Василєвського, І.С. Конєва, М.Ю. Катукєва, А.Л. Гетмана, М.І. Бірюкова, К.В. Крайнюкова [11, 4, 19, 17, 8, 2]. З німецького боку джерелами виступають спомини Н. фон Белєва, Г. Гудеріана, Е. фон Манштейна, Ф. фон Бока, Ф.В. фон Мєллєнтіна,